

Məmmədali MƏMMƏDOV
AMK Milli musiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi
və bərpası elmi-tədqiqat laboratoriyasının rəhbəri,
AMK-nın dissertantı
Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, Ə.Ələkbərov 7
E-mail: mammadali.mammadov@mail.ru

**BİR SIRA MUSIQI ALƏTLƏRİNİN BƏRPASI
VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNƏ DAİR**
(Kontr rübab, Kaman (yay), təkmilləşmiş Cəğanaq və Yatuqan)

Xülasə: Məqalədə Kontr Rübab, Kaman (yay), təkmilləşmiş Cəğanaq və Yatuqan kimi alətlərin hazırlanması, ölçüləri, menzurası, kök sistemi, hazırlamaq üçün istifadə olunan materiallar haqqında və alətin kəlləsində yeni üsulla tellərin kökləmə üsulu haqda məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: Kontr Rübab, menzura, böyük və kiçik çanaq, kökləmə sistemi və kəllə aşıqları, Kaman (yay), təkmilləşmiş Cəğanaq və Yatuqan

Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin səs diapozonunu artırmaq məqsədi ilə kontr səsli musiqi alətlərinə böyük ehtiyac var. Bu məqsədlə laboratoriyamızda müxtəlif milli musiqi alətlərimizin bazasında kontr səsli musiqi alətləri (misal olaraq: “Qoşaçanaq kontr kamança”, “Kontr yektay”) hazırlamışıq.

Elmi tədqiqat laboratoriyamızda layihələndirilmiş Kontr sazı göstərmək olar. Səid Rüstəmov adına xalq çalğı alətlərində dirijor Nəriman Əzimov kontrabas musiqi alətindən istifadə edirdi. Düşünürük ki, bu tembrin orkestrə nə qədər vacib olmasını bilərək, orkestrdə kontrabas musiqi alətindən istifadə edirdi. Elə bu səbəbdəndir ki, laboratoriyamızda həm bas, həm də kontr səsli musiqi alətləri hazırlamaq qərarına gəldik. Qazaxıstan, Özbəkistan və başqa ölkələrdə bu problem, yəni orkestrin səs diapozonunu 7 oktavaya çatdırılması problemi öz həllini tapmışdır. Elmi tədqiqat laboratoriyamızda bu istiqamətdə müxtəlif səpkidə işlər görülmüşdür. Hazırladığımız bu alətləri kontrabas çalan sənətkarların ifasında səsləndiririk. Onların irad və təkliflərini nəzərə alaraq alətdə təkmilləşmə işlərini də aparırıq.

Qoşaçanaq kontr kamançanın AMK-nın böyük zalında təqdimatı olmuşdur. Bu alət “Əsrlərin sədası” ansamblında Azərbaycan bəstəkarlarının böyük səs diapozonuna malik əsrlərinin ifasında istifadə olunmuşdur. Nəsiminin 650 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq festivalda H.Əliyev mərkəzində ansamblın tərkibində yer almış və ifaçılar tərəfindən bəyənilmişdir.

Bu səpkidə milli musiqi alətimiz olan sazın əmsallarından və ölçüsündən istifadə etməklə yeni Kontr saz aləti hazırladıq (Şəkil 1. Sxem 1). Sazda çanaq

Alətin kəlləsində yığılmış kökləmə sisteminin analoqu yoxdur. Bu, kontr və bas musiqi alətləri üçün çox effektiv kökləmə sistemidir və ilk dəfə olaraq tərifimizdən musiqi alətlərimizə tətbiq olunmuşdur. Sxemdə göstərilən “a” xətti alətə yerləşdirilmiş rezonatoru göstərir ki, bu da bir ilkdir. Yayla çalınan bu alətin səs tembri yumşaq və gec sönən rəqsə malikdir. Musiqi alətində yerləşdirilən dəliklər çanaq içi səsləri xaric etmək üçündür. Qollar çanaq arasında kiçiklik yaratmaq məqsədilə (3) detaldan istifadə edilmişdir.

Kontr rübabın üz, arxa və yan tərəfləri maxaqon ağacındandır. Bu ağac Afrikada bitir və Türkiyə vasitəsi ilə əldə edilir. Çanağın içərisində və qolunda fıstıq ağacından istifadə olunmuşdur. Kəllə qoz və fıstıq ağacından hazırlana bilər.

Kaman (yay) aləti. Kaman idiofonlu (yəni özənsəsli) titrəmə yolu ilə səslənən alətdir. Onun adı qədimdə ovçuluqda və döyüşdə istifadə edilən eyniadlı silahdan götürüb.

Bu alət haqqında professor Abbasqulu Nəcəfzadə “Çalğı alətlərimiz” kitabında məlumat vermişdir (6, s.55). Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi (XII əsr), İmadəddin Nəsimi (XIV əsr), Məhəmməd Füzuli (XVI əsr) kimi klassik şairlərimiz əsərlərində kamanı təsvir ediblər. Deməli XII-XVI əsrlərdə kamandan Azərbaycanda daha geniş istifadə olunub (Şəkil 2, Sxem 2). Alət aypara şəklindədir və ağac materialdan hazırlanır. Alətin ucları kəndirdə dartılaraq dağlanır. Kəndirin üzərinə hər 5-6 sm-dən bir dəmir zıncırovlar bağlanır.

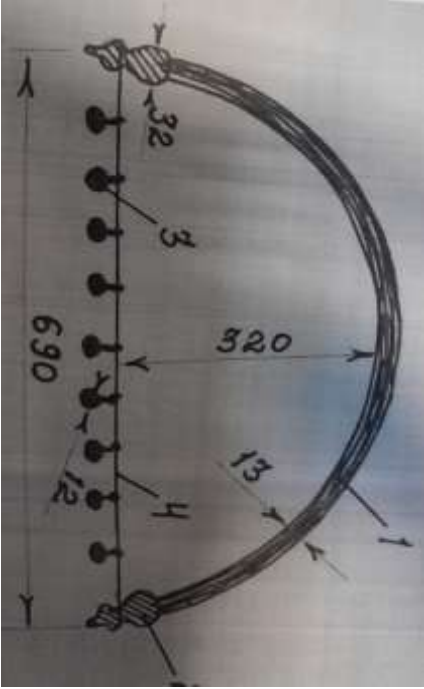
Alət adətən yallı gedən yallıbaşılarda olub. Yallıbaşı baş rəqqas hesab edilir və o, rəqslərin, yallıların əsas aparıcısı sayılır. Yallıbaşı rəqs edə-edə kamanı sağ əlində tutub silkələməklə rəqsin ritminə uyğun səsləndirir. Deməli kamanın çalğı aləti kimi yallılarımızın inkişafında və formalaşmasında rolu olub.

Kamanı hazırlamaq üçün 4 çubuq götürürük və onların hər birini əvvəlcədən hazırlanmış qəlibə yerləşdiririk. Qəlibdə əyilmiş vəziyyətdə olan çubuqlara isti hava üfərən fenlə yüksək temperatur veririk ki, qəlibin formasını alsın. Yüksək temperatur vermədən çubuqları əymək məsləhət deyil, çünki bu halda çubuqlar sına bilər (Sxem 2). Çubuqları isti temperaturda əydikdən sonra onları biri-birinə yapışqanla yapışdırırıq. Qəlibdə bir gün qaldıqdan sonra yayı götürüb artıq hissələrini yonub səliqəli şəkllə salırıq. Yayın uclarına kəndiri bağlamaq üçün taxtadan aşxa oxşar hissələr hazırlanır və yayın uclarına taxılır. Bundan sonra kəndirlə yay ucları dartılır və zıncırovlar hər 5-6 santimetrdən bir kəndir üzərinə bərkidilir.

Alətin hissələri:

1. Kaman (yay)
2. Kəndir bağlamaq üçün aşxa
3. Zıncırovlar
4. Kəndir

Alətin ölçüləri sxem 2-də verilmişdir.

Sxem 2

Şəkil 2

Çəğanaq. Çəğanaq yayla (kamanla) səsləndirilən simli alətdir. Onun adı araşdırmaçı Əlihüseyn Dağlının “Ozan-qaravəlli” adlı əlyazmasında çəkilir. Çəğanaq alətinin bilavasitə özünə isə C.Cabbarlı adına Dövlət Teatr muzeyinin musiqi alətləri kolleksiyasında rast gəldik və onun parametrləri ilə tanış olduq. Bu zaman bir sıra konstruktiv səhvlər aşkarladıq və qərara aldıq ki, bu alətin yeni versiyasını yaradaq.

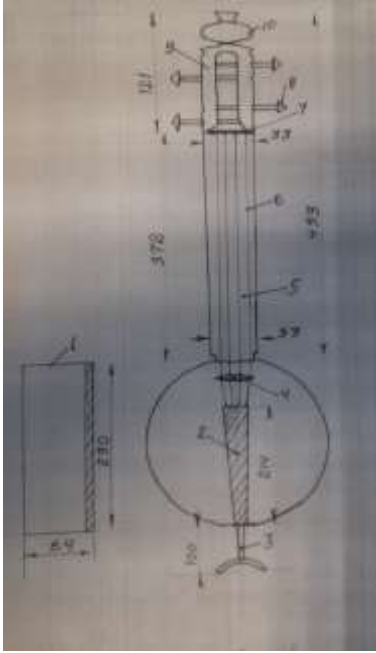
Çəğanaq sözü bizim də fikrimizcə çağanağa istinadən yaranıb. Çağanaq qavala, ələyə, xəlbirə və s. keçirilən çənbərə (dairəyə) deyilir. Gördüyümüz kimi, bu musiqi aləti usta-sənətkarlarımız tərəfindən rekonstruksiya edilmişdi. Açıqını deyək ki, alətin nə menzurası, nə simlərin diametrləri, tərkibi və bununla bərabər səs tembri, ifası bizi qane etmədi. Bu səbəbdən də aləti sıfırdan yığaraq təkmilləşmə işləri aparıldı və ifa üçün yararlı bir musiqi aləti ərsəyə gəldi (Şəkil 3, Sxem 3). Çəğanaq musiqi alətinin ölçüləri sxem 3-də verilmişdir. Alətin çanağı tut ağacından, qolu və aşxılları qoz ağacından hazırlanmışdır.

Alətin hissələri:

1. Çanaq
2. Simgir (qırmaq)
3. Dizüstü şiş
4. Xərək (çanaq üstü)
5. Qol

6. Sim
7. Xərək (qol üstü)
8. Aşix
9. Kəllə
10. Tac

Çəğanaq musiqi alətinin səs diapazonu 2,5 oktavadır. Kiçik oktavanın do səsindən, birinci oktavanın lya səsinə qədər.

Sxem 3

Şəkil 3

Yatuğan. Yatuğan unudulmuş simli musiqi alətidir. Bu alət barədə məlumata professor Abbasqulu Nəcəfzadənin “Calğı alətlərimiz” kitabında rast gəlik (6, s.123). Alətin adına Əbdülqadir Marağayinin (XIV əsr) əsərlərində rast gəlik. Yatuğan Çindən gətirilən alətdir. 17 simi olan bu alət bir növ qanun kimi səsləndirilirdi. Türkiyəli alim B.Ögel yatuğanın türkdilli xalqlara məxsus alət olduğunu bildirir. Görünür, yatuğan aləti türk dünyasına Çində yaşayan türkdilli uyğurlar vasitəsi ilə yayılıb. B.Ögel yatuğan alətinin qucaqda çalındığını və yatuğan sözünün uyğunluq mənasını ifadə etdiyini bildirir (Şəkil 4, Sxem 4).

Fikrimizcə, Azərbaycanda mükəmməl qanun alətinin inkişafı ona qohum olan yatuğanı sıradan çıxarıb. Zamanında istifadə olunmuş və illər keçdikcə unudulmuş bu alətlərin bərpası rəbərlik laboratoriyamızın qarşısında dayanan ən mühüm məsələlərdəndir. Elə bu səbəbdən aləti bərpa etməyi qarşımıza bir məqsəd kimi qoyduq və icrasını uğurla tamamladıq.

Alətin (yatığan) hazırlanmasında istifadə olunan materiallar:

1. Çanaq qoz ağacından
2. Üz hissəsi m axon ağacı və dəri Simlər (kapron)
3. Xərək fısdıq ağacı

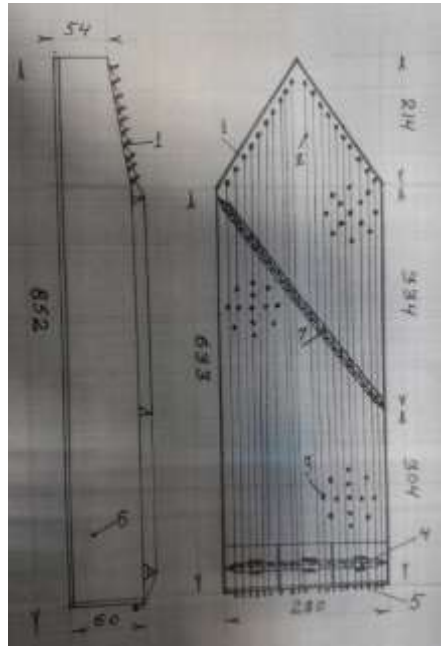
Yatığanın hissələrinin adları:

1. Aşixlar qoz ağacı
2. Simlər (kapron)
3. Nəfəslük
4. Dəri üstü xərək
5. Simgir (qırmaq)
6. Alətin gövdəsi
7. Sinə üstü xərək

Musiqi alətinin səs diapozonu 1,6 oktavaya bərabərdir. Xromatik səs düzümünə malikdir. İstənilən halda səs diapozonunu 1.5 oktavaya çatdırmaq olar ki, buna alətin imkanları yol verir. Yatığanın diapozonu kiçik oktavanın do səsindən birinci oktavanın fa səsinə qədərdir.

Şəkil 4

Sxem 4

ƏDƏBİYYAT:

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri. Bakı, Adiloğlu, 2002, 454 s.
2. Anatolluoğlu A. Tarla bağı təkmilləşmə. // “Qobustan” jurnalı. №1/2012 s.78-82
3. Əbdulqasimov V. Böyük tərzən Mirzə Sadıq Əsəd oğlunun tar islahatları.// “Musiqi dünyası” jurnalı № 1-2 /2001, s.102-105
4. Kərimi S.Ə. Məmmədov M.M. Musiqi alətlərimizin təkmilləşdirilməsində texniki elmlərdən istifadə qaydaları. // “Konservatoriya” jurnalı № 2 (24) 2014. s.12-18.
5. Kərimi S.Ə., Quliyev A.N., Əliyev M. Saz məktəbi. Bakı, İ. Əfəndiyev adına bədii-ədəbi xeyriyyə fondu, 2007, 232 s.
6. Nəcəfzadə A. İ. Çalğı alətlərimiz. Bakı, MBM, 2004, 128 s.
7. Nəcəfzadə A. İ. Azərbaycan idiofonlu çalğı alətləri (orqonoloji-tarixi tədqiqat). – Bakı, MBM, 2010, 280 s.
8. Umudov M.M. Alətşünaslıq. Bakı, “Afpoliqraf”, 2016

Маммадали МАММАДОВ

Заведующий научно-исследовательской лабораторией
по усовершенствованию народных
музыкальных инструментов АНК

**O REKONSTRUKЦИИ И УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НЕКОТОРЫХ
МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ
(контр ребаб, кяман, чаганаг и ятуган)**

Аннотация: В статье представлена информация об изготовлении контр ребаба, кямана (лук), усовершенствованного чаганага и ятугана – параметрах, материалах, использованных для их изготовления, а также о новом способе настройки струн в головке инструментов.

Ключевые слова: контр ребаб, кяман, чаганаг, ятуган, мензура, усовершенствование музыкальных инструментов

Mammadali MAMMADOV

Head of the National Musical Instruments Improvement
and Restoration scientific research laboratory,
PhD candidate of the ANC

**CONCERNING THE RESTORATION AND IMPROVEMENT
OF A RANGE OF MUSICAL INSTRUMENTS
(Contr rebab, Keman, Improved chaganag and Yatugan)**

Abstract: The article provides information about the preparation of the counter rebab, keman, chaganag, yatugan their dimensions, measurement, root system, materials used for its preparation, and the new method of tuning the strings in the head of the instrument.

Keywords: counter rebeb, keman, mensura, large and small chaganag, yatugan, improvement of musical instruments

Rəyçilər:

sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Abbasqulu Nəcəfzadə;
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Fazilə Nəbiyeva